

Zeleň průmyslových sídel - výzkum na Frýdlantsku v Čechách

Ing. Tereza Vokurková
Fakulta architektury ČVUT v Praze

Abstrakt

V posledním desetiletí zaniklo ve střední Evropě mnoho někdejších průmyslových podniků a tento trend stále pokračuje. V důsledku nové reorganizace hospodářství se zásadně mění vztah k pozůstatkům průmyslové doby. Mnoho výrobních areálů zůstává nevyužitých, chátrá a podobně často upadá i péče o jejich bezprostřední okolí. Většina populace současné generace přestává tyto areály uznávat jako hodnotné, přestože by mohla novým pohledem na ně těžit z hodnot pracně nabytých předchozími generacemi. Velký význam pro nové využití dřívějších průmyslových území má také právě úprava zeleně, která je obklopuje.

1 Úvod

V důsledku globálních přesunů výroby se v posledním desetiletí stala aktuálním tématem otázka průmyslového dědictví. Území někdejších výrobních areálů je přizpůsobováno novému využití, se kterým se často řeší jejich architektonický výraz. Přístupy k architektonickému pojetí objektů průmyslového dědictví lze poměřovat v rozpětí od maximálního zachování jejich autenticity až po jejich úplnou přeměnu. Příkladem architektonického přístupu, jehož záměrem bylo citlivé využití autentických detailů stavby, je rekonstrukce pivovaru v Lobči (viz Obr. 1). Příklad architektonického přístupu, který tolik nedbá na využití původní architektury stavby je (viz Obr. 2 a Obr. 3). V České republice se výzkumem průmyslového dědictví zabývají zejména příslušná pracoviště fakult architektury a Národního památkového ústavu. Výzkumné centrum průmyslového dědictví FA ČVUT v Praze provádí plošné celorepublikové mapování staveb průmyslové éry od roku 2005.

Ačkoli se u nás na základě vzorů z Porýní připouští, že úpravy okolí budov průmyslového dědictví výrazně ovlivňují jejich nové využití,² současná praxe i výzkum jejich autentických architektonických hodnot se zaměřují téměř výlučně na budovy. Přitom však lze předpokládat, že součástí průmyslového dědictví je i zeleň.

Cílem mého disertačního výzkumu je ověřit předpoklad, že *nedílnou architektonickou součástí průmyslových sídelních útvarů byla zeleň*. V modelovém území Libereckého kraje jsem prokázala vztah mezi velikostí průmyslového podniku

² DETTMAR, Jörg; GANSER, Karl. *IndustrieNatur – Ökologie und Gartenkunst im Emscher Park*. Stuttgart : Verlag Eugen Ulmer, 1999. 180 s. ISBN 3-8001-3521-3.

a kvalitativním i kvantitativním zastoupením k němu příslušející zeleně. Rozšířila jsem databázi veškerých stavebních objektů dokládajících výrobu a podrobněji jsem se zaměřila na historický výzkum sídelních útvarů se zastoupením velkoprůmyslových objektů.

Obr. 1 Rekonstrukce pivovaru v Lobči. Zdroj: [online]. 31. 05. 2013, [cit. 2013-31-05]. Dostupný z WWW: <<http://mravenecferda.rajce.idnes.cz/Lobec/#002.jpg>>.

Obr. 2 Původní stav tkalcovny a šlichtovny Melich a syn v Semilech. Preiss, 1908. Zdroj: registr VCPD [online]. 31. 05. 2013, [cit. 2013-31-05]. Dostupný z WWW: <<http://www.industrialnitopografie.cz/>>.

Obr. 3 Rekonstrukce tkalcovny a šlichtovny Melich a syn v Semilech. Zdroj: fotoarchív autorky, rok 2011.

2 Metoda

Vybrané modelové území (viz Obr. 4) se nachází ve Frýdlantském výběžku v Libereckém kraji, který je považován za významnou průmyslovou oblast nejen Čech, ale i bývalého Rakousko-Uherska. Modelové území o přibližných rozměrech 15x20 km je vymezeno státní hranicí České republiky a úbočím Jizerských hor. Jedná se o území s rozmanitými přírodními podmínkami a tradiční řemeslnou výrobou, na kterou mohlo navázat průmyslové období. Základní struktura osídlení Frýdlantska byla vytvořena v období středověké kolonizace v polovině 13. století.³ Byla tvořena převážně údolními lánovými vesmi a lokačním městem Frýdlant čistého půdorysu slezského typu.⁴ V renesanci bylo východně od něj založeno na šachovnicovém půdorysu podle saských horních měst Nové Město pod Smrkem.⁵ Stávající sídelní struktury se ve svém vývoji postupně rozrůstaly, pouze v 18. století ještě byly na

³ ANDĚL, Rudolf. Epocha Biberštejnů. In: Anděl R. et Karpaš R. [eds.], *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec, Nakladatelství 555, 2002. ISBN 80-86424-18-9. s. 36-41.

KRÁMSKÁ, Bohunka. Sídla. In: Anděl R. et Karpaš R. [eds.], *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec, Nakladatelství 555, 2002. ISBN 80-86424-18-9. s.19.

⁴ KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. I. díl A-G. Praha: Libri, 1996. (Frýdlant), s. 844.

⁵ KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. IV. díl MI-Pan. Praha: Libri, 2000. (Nové Město), s. 434.

nevýnosné zemědělské půdě založeny některé nové vsi pro poddané.⁶ Obyvatelstvo se až do 19. století živilo zejména zemědělstvím s přidruženou řemeslnou výrobou. Průmyslová výroba pronikla na Frýdlantsko v 1. polovině 19. století.⁷

Obr. 4 Situační mapa modelového území. Zdroj: upraveno podle mapového serveru www.mapy.cz [online]. 31. 05. 2013, [cit. 2013-31-05]. Dostupný z WWW: <<http://www.mapy.cz/#?x=15.190428&y=50.952068&z=9&l=15>>.

Z dostupných literárních zdrojů jsem sestavila databázi stavebních objektů, které sloužily výrobě. Z nich jsem se dále zaměřila na velkopřmyslové podniky vyrábějící v období 19. až poloviny 20. století. Definici velkopřmyslového podniku jsem převzala od Pfohla⁸ jako podniku zaměstnávajícího více než 100 zaměstnanců. U každého velkopřmyslového podniku jsem podle dostupných literárních zdrojů zjišťovala následující údaje: název podniku, polohu, výrobní odvětví, stručný vývoj firmy, maximální počet zaměstnanců a období, ke kterému se vztahuje, další známé počty zaměstnanců k příslušným obdobím, dostupné údaje o stavebním vývoji areálu

⁶ KRÁMSKÁ, Bohunka. Sídla. In: Anděl R. et Karpaš R. [eds.], Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor. Liberec, Nakladatelství 555, 2002. ISBN 80-86424-18-9. s.19-20.

⁷ KRÁMSKÁ, Bohunka. Sídla. In: Anděl R. et Karpaš R. [eds.], Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor. Liberec, Nakladatelství 555, 2002. ISBN 80-86424-18-9. s.19-20.

⁸ PFOHL, Arnošt. *Průmyslový atlas Československé republiky*. Liberec: 1920. 40 listů 1:1 500 000, resp. PFOHL, Ernest. *Wirtschafts-Atlas des Tschecho-Slowakischen Staates*. Gebrüder Stiepel Reichenberg, po 1920.

podniku, případné období a okolnosti zániku podniku a konečně i původní prostředí sídla a přilehlé krajiny, do kterých byl podnik zasazen.

Ne všechny údaje se daly v dostupných literárních zdrojích vyhledat. U některých podniků se nepodařilo dohledat přesnou polohu. V takovém případě jsem se pokusila dohledat daný podnik podle historického adresáře.⁹ Podniky, u kterých se podařilo zjistit polohu, jsem podrobila předběžnému terénnímu průzkumu, při kterém jsem se zaměřila zejména na stav objektů a jejich okolí. Z množiny zkoumaných vzorků dále vyřazuji objekty, jejichž areály se nedochovaly, příp. se dochovaly pouze torzovitě, a zaměřuji se dále spíše na objekty, v jejichž okolí se zeleň, která pravděpodobně souvisela s velkoprůmyslovým areálem, což se ověřuje v dalších fázích výzkumu.

Další fáze výzkumu zahrnují shromáždění materiálu a rozbor zejména dobových mapových podkladů, projektové dokumentace, ikonografie (např. Anschiringerovo album),¹⁰ historických fotografií a leteckých fotografií.

Obr. 5 Historická fotografie areálu Klingerovy továrny z roku 1940. Zdroj: registr VCPD [online]. 31. 05. 2013, [cit. 2013-31-05]. Dostupný z WWW: <<http://www.industrialnitopografie.cz/>>.

Zkoumání mapových podkladů mi umožňuje nejen archivní průzkum, ale i online aplikace, které umožňují nové metody zkoumání.¹¹ Jako první krok využívám online mapové aplikace <<http://kontaminace.cenia.cz>>, umožňuje sledování oblasti na

⁹ WEBER, Reinhardt. *Adressbuch des politischen Bezirkes Friedland*. 1925.

¹⁰ ANSCHIRINGER, Anton. *Album der Industrie des Reichenberger Handelskammer-Bezirks* (album průmyslu obvodu liberecké obchodní komory) z let 1858-1862. Obrazová část.

¹¹ kol. autorů. *Paměť krajiny – nové téma pro historickou geografii*. Sborník.

letecké fotografii vojenského leteckého mapování z Dobrušky z roku 1953, na kterých je zachycen výsledný stav sledovaných fází vývoje zeleně velkopřemyslu. Na ně navazuje analýza historických map Stabliního katastru, I., II., III. Vojenské mapování, aj. za pomoci online mapové aplikace <<http://archivnimapy.cuzk.cz/>>.

Úkolem rozboru je ověření totožnosti původní funkce jednotlivých budov a k nim náležících pozemků. Na základě toho lze upřesnit hranice sledovaných areálů, které zahrnují kromě výrobních ploch také plochy skladů, administrativních budov, bydlení zaměstnanců všech společenských úrovní, bydlení továrníka a případně dalších ploch a budov úzce souvisejících s chodem podniku. Na základě zjištění těchto ploch lze stanovit celkovou rozlohu areálu a ty mezi sebou porovnat. Sledované znaky zahrnují porovnání procentuálního zastoupení ploch různých funkcí zastavěných, nezastavěných a z toho zeleně. V případě nálezů zahradně-architektonické kompozice bude proveden rozbor této kompozice. Bude také ověřován vliv, jaký měl velkopřemyslový podnik na původní sídlo a krajinu.

V konečné fázi výzkumu bude provedeno terénní šetření, při kterém bude ověřováno, do jaké míry se areály dochovaly.

3 Předběžné výsledky a diskuse

Ve vybraném modelovém území Frýdlantského výběžku jsem zaznamenala kolem tří stovek stavebních objektů, které sloužily výrobě. Z nich nejméně třetinu představují stavby z období před nástupem průmyslu. Dosud jsem na Frýdlantsku identifikovala 28 velkopřemyslových podniků, což je údaj odpovídající Pfohlovi zařazení regionu Frýdlantska uvedený v Průmyslovém atlasu z roku 1920.¹² Přehled dosud zjištěných velkopřemyslových podniků na Frýdlantsku je uveden v Tabulce 1.

Množství materiálu a vztahujících se literárních zdrojů obvykle odpovídá významu podniku. Z uvedených podniků se ovšem dosud nepodařilo u 9ti z nich dohledat jejich přesnou polohu. U mnohých se zatím nepodařilo dohledat některé další údaje. Archivní průzkum dosud probíhá.

Na základě hrubého srovnání ploch zeleně výrobních areálů se ukazuje, že rozloha zeleně velkopřemyslového areálu a míra jeho architektonizace je úměrná počtu zaměstnanců podniku. Zdaleka největší továrnou Frýdlantského výběžku byla textilní továrna Ignáce Klingera v Novém Městě pod Smrkem (viz Obr. 5), která po přelomu století zaměstnávala až kolem 4 tisíc zaměstnanců. Klingerově vile odpovídá nápadně rozsáhlý krajinářský park (viz Obr. 6), jehož pozůstatky se dochovaly

¹² Pozn.: Pfohl řadí region do kategorie s dvěma až třemi desítkami podniků velkopřemyslu. PFOHL, Arnošt. *Průmyslový atlas Československé republiky*. Liberec: 1920. 40 listů 1:1 500 000, resp. PFOHL, Ernest. *Wirtschafts-Atlas des Tschecho-Slowakischen Staates*. Gebrüder Stiepel Reichenberg, po 1920.

Podobné údaje uvádí ve stati o průmyslu publikace Anděl R. et Karpaš R. [eds.], *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec, Nakladatelství 555, 2002. ISBN 80-86424-18-9. s.19.

dodnes (viz Obr. 7). Podobné výsledky se rýsují u dalších větších podniků Frýdlantska, zejména v Jindřichovicích a v Luhu pod Smrkem.

V případě kladného ověření hypotézy a v případě zajímavých nálezů bude možné uvažovat o návrhu památkové ochrany zkoumaných areálů.

Obr. 6 Pohled na zkoumaný areál Klingerovy továrny za pomoci webové aplikace zobrazující letecký snímek z roku 1953. Preiss, 1908. Zdroj: registr VCPD [online]. 31. 05. 2013, [cit. 2013-31-05]. Dostupný z WWW: <<http://kontaminace.cenia.cz>>.

Obr. 7 Pozůstatky krajinářského parku v areálu Klingerovy továrny v Novém Městě pod Smrkem. Zdroj: fotoarchív autorky, rok 2011.

Tento příspěvek byl podpořen grantem SGS12/202/OHK1/3T/15 „Dědictví průmyslové éry/ Úskalí nového využití“.